

ՎԱՐԴԱՆԱՆՔ ԿՐԹԱՀԱՄԱԼԻՐ

Ուսուցիչների պարտադիր վերապատրաստում

ՀԵՏԱԶՈՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ

Թեմա՝ Արամ Մանուկյան
Ուսուցիչ՝ Նելլի Ղանդիլյան
Ղեկավար՝ Նունե Ասրյան

Երևան 2021

Բովանդակություն

Ներածություն³

Կյանքն ու գործունեությանունը⁴

Արամ Մանուկյանի պետական գործունեությունը⁶

Արամ Մանուկյանը Վանի 1915թ. հերոսական ինքնապաշտպանության կազմակերպիչ և ղեկավար⁹

Արամ մանուկյանը Վանի նահանգապետ¹⁴

Արամ մանուկյանը Հայաստանի առաջին հանրապետության հիմնադիր¹⁶

Արամ Մանուկյանի գործունեությունը Հայաստանի առաջին հանրապետության տարիներին¹⁹

Եզրակացություն²¹

Գրականության ցանկ²²

Ներածություն

Թեմայի նպատակն է մանրամասն ներկայացնել Հայաստանի առաջին հանրապետության ստեղծման պատմությունը, ինչպես նաև ներկայացնել նրա ստեղծման գործում կարևոր ավանդ ունեցող գործիչներից մեկի՝ Արամ Մանուկյանի գործունեությունը: Թե՛ Հայաստանի ստեղծման, թե՛ Արամ Մանուկյանի գործունեության մասին լիարժեք պատկերացում կազմելու համար թեմայում մեծ տեղ է հատկացվել նրա կյանքին և գործունեությանը, 19-րդ դարի վերջին և 20-րդ դարի սկզբին ծավալված ազգային-ազատագրական շարժմանը, ազատագրական շարժման ուժերի կազմից անկախության գաղափարի արձարձմանը, հայ-թուրքական հարաբերություններին, 1915թ. իրադարձություններին, հատկապես Վանի հերոսամարտին և Վանի նահանգապետության ստեղծմանը:

Վերջին հարյուրամյակում երրորդ անգամ պետականության ուղղին բռնած մեր ժողովրդի, առանձնապես նրա քաղաքական առաջնորդների համար կենսական է իմանալ ճշմարտությունն այդ պատմական անցքերի, ներքին ծալքերի, դրանցում գործիչների ունեցած իրական դերի մասին: Անհրաժեշտ է դասեր քաղել անցյալից, վերցնել ուսանելին՝ հնարավոր սխալներից խուսափելու, երկրի առջև ծառայած խնդիրների լուծման ու նպատակների իրականացման համար:

[Արամ Մանուկյան տեսանյութ](#)

Վյանքն ու գործունեությանունը

Նկ. 1 Արամ Մանուկյան

Հայաստանի առաջին հանրապետության պետական հասարակական գործիչ, հայոց նորագույն պետականության հիմնադիր, ներքին գործերի նախարար, Հայ հեղափոխական դաշնակցություն կուսակցության անդամ: Ղեկավարել է Վանի ինքնապաշտպանությունը, եղել է Վանի նահանգապետ, Հայաստանի Հանրապետության կառավարության անդամ:

Արամ Մանուկյանը (Սարգիս Հովհաննիսյան) ծնվել է 1879թ. մարտի 19 Շուշիում՝ աղքատ զինձառայողի ընտանիքում: Ունեցել է դառը մանկություն: Սովորել է Շուշիի, ապա Երևանի թեմական դպրոցում: 14 տարեկանում ընդունվել է ՀՅԴ շարքերը և մինչև կյանքի վերջը ծառայել հարազատ կուսակցությանն ու ժողովրդին:

Շուշիում դերձակություն անող եղբոր օգնությամբ ավարտելով Շուշիի Ագուլյաց ծխական ուսումնարանը 1890թ. ընդունվել է Շուշիի թեմական դպրոցը:

Դաշնակցության ազդեցությամբ տեղի ունեցած խռովահույզ ցույցերից հետո, ընկերների հետ վտարվել է դպրոցից, ապա ընդունվել և ավարտել է Երևանի թեմական դպրոցը (1907թ.):

Ընդգրկելով հայ ժողովրդի հակացարական պայքարի մեջ 1901-1903թթ. գործել է Բաքվում, Գանձակում, Թիֆլիսում, Ալեքսանդրապոլում, Կարսում: 1903թ. Կարսում զբաղվել է Արևմտյան Հայաստան զենք, զինամթերք նակ կամավորական խմբեր փոխադրելով: 1904-1908թթ գործել է Վանում (որտեղ էլ

նրան անվանել են Վանի Արամ): Վանի նահանգապետ եղել է 70 օր: Դավոյի հայտնի դավաճանության հետևանքով ձերբակալված և 1908թ. երիտթուրքական հեղաշրջման արդյունքում Ազատված Արամը միայն կարճ ժամանակ ոգևորվեց երիտթուրքական սահմանադրության հռչակմամբ և այն շատ արագ հասկացավ և ճիշտ ընթրնեց նրա էությունը:

Հայաստանի առաջին հանրապետության անկախության հռչակումից (1918թ. մայիսի 28) հետո փաստացի ղեկավարել է երկիրը մինչև հուլիսի 23-ը, երբ Երևան ժամանեց Թիֆլիսում ստեղծված Հայաստանի կառավարությունը: Նոր կառավարության կազմում զբաղեցրել է ներքին գործերի նախարարի պաշտոնը: Մահացել է 1919թ. բժավոր տիֆից: Ամուսնացած էր Հայաստանի առաջին խորհրդարանի 2-րդ գումարման պատգամավոր-բժշկուհի Կատարինե Գալյան-Մանուկյանի հետ: Ունեին մեկ դուստր՝ Սեդա:

https://youtu.be/I9Z4pbo72_M

Արամ Մանուկյանի պետական գործունեությունը

20-րդ դարը տվել է հայոց ազատամարտի այնպիսի նվիրյալներ, որոնք հայ ժողովրդի գոյամարտի օրհասական պահերին ցուցաբերել են ազգային քաղաքական ու պետական գործիչներին բնորոշ աներևակայելի կազմակերպչական տաղանդ, նախաձեռնողականություն, երկաթյա կամք ու վճռականություն, բացառիկ հետևողականություն և շրջահայացություն: Նման ազգային ու պետական մտածողության տեր գործիչներից էր Արամ Մանուկյանը¹:

Նրա պետական գործունեության ուսումնասիրությունը արդիական է նաև մեր օրերի համար, երբ կայանում է Հայաստանի երրորդ Հանրապետությունը:

Արամ Մանուկյանի պետական գործունեությունը կարելի է բաժանել երեք փուլերի: Առաջին փուլն ընդգրկում է 1915-1916թթ. , երկրորդը՝ 1917-1918թթ. , իսկ երրորդը՝ 1918-1919թթ. :

Երբ սկսվեց Առաջին աշխարհամարտը ջանք ու եռանդ չինայեց թուրքերի վայրենի կրքերի բորբոքմանը նոր առիթ չտալու և Վասպուրականի հայությանը կոտորածներից հեռու պահելու համար: Սկզբում փորձելով խաղաղ ձևով խուսափել կոտորածներից խելամտությամբ գոհացում տալով թուրքական իշխանությունների պահանջներին, նա նպաստեց նորակոչիկների որոշ մասին թուրքական բանակում ծառայելուն, սակայն հիմնական մասին թույլ չտվեց մեկնել ծառայության, այլ Օսմանյան խորհրդարանի անդամ Ա. Վռամյանի հետ գաղտնի նրանց, ժողովրդավարական և կուսակցական բոլոր ուժերին հրահանգեց պատրաստ լինել թուրքերի բոլոր որոգայթներին²: Իսկ երբ արդեն պարզ դարձավ, որ հայության մեծ չափերի հասնող ջարդերն այլևս խաղաղ միջոցներով անհնար է հետաձգել, Արամը, որպես նահանգի հայության ամենաազդեցիկ քաղաքական կուսակցության Ն. Յ. Դաշնակցության ներկայացուցիչ, այլ քաղաքական ուժերի հետ միասին

¹ Տես Էդիկ Մինասյան, «Արամ Մանուկյանի պետական գործունեությունը» Երևան 2010թ. , էջ 5

² Տես Ասրյան «Արամ Մանուկյանի կյանքը և գործունեությունը» Երևան 2009թ. , էջ 246

ձեռնարկեց 1915թ. ապրիլյան ինքնապաշտպանության կազմակերպումը և նախաձեռնեց Հայ ինքնապաշտպանության Զինվորական մարմնի ստեղծումը: Որոշ ժամանակ անց ինքն էլ մտավ այդ մարմնի մեջ և ղեկավարեց Վանի հայության ինքնապաշտպանությունը՝ հանդիսանալով նրա ղեկավարը:

Դրսևորելով ռազմաքաղաքական ու պետական գործչի բացառիկ ընդունակություններ, տաղանդավոր կազմակերպչի ու ղեկավարի: Ժողովրդի միասնականության ապահովման ու պաշտպանողական գործողություններին արդյունավետ մասնակցության ապահովման գծեր՝ Արամը Վանի հաղթական պաշտպանությամբ ոչ միայն ապացուցեց, որ հայությանը անհնարին է հաղթել, այլև հայությանը փրկեց թուրք ցեղասպանների ճիրաններից: Երբ Վանում թուրքական հարձակումը 1915թ. ապրիլի 21-ին իր գագաթնակետին հասավ (մի քանի ժամում Այգեստանի վրա հարձակվեց 500 ռումի): Արամն այդ օրը պաշտպանական դիրքից դիրք էր անցնում և հայ զինվորներին ոգևորում: 1915թ. մայիսի 5-ին Արարատյան կամավորական գնդի հեծելազորը դաշնակցական Խեչոյի հրամանատարությամբ մտավ Վան: Թ. Նազարբեկյանի վկայության համաձայն՝ նրանց դիմավորց Արամն իր օգնականների և քաղաքի բնակչության հետ:

Վանի հերոսամարտը, որի շնորհիվ Վան-Վասպուրականի ավելի քան 150000 հայեր փրկվեցին կոտորածից. փաստեց այն իրողությունն, որ ճիշտ ղեկավարելու և միասնաբար գործելու, պայքարելու դեպքում հայությանն անկարելի է հաղթել:

Այս հաղթանակից հետո ռուսական բանակի հրամանատարության կողմից Արամ Մանուկյանը նշանակվեց Վան-Վասպուրականի «Ժամանակավոր նահանգապետը՝ բացառապես հայերից կազմված կառավարություն կազմելու և կամավորական գնդերի վրա հենվելու լիազորությամբ»³:

Արամից մեծ ջանք էր պահանջվում նահանգապետի պաշտոնում: Կարճ ժամանակում մայիսի 7-22-ը նա ձևավորեց հայ գործիչներով համալրված պետական ապարատ իր օրենսդիր և գործադիր ճյուղերով:

Վասպուրականի նահանգը բաժանվեց 14 գավառակների, իսկ Վան քաղաքը կառավարում էր նահանգապետի կողմից նշանակված քաղաքապետը:

³ Տես Էդիկ Մինասյան, «Արամ Մանուկյանի պետական գործունեությունը», Երևան 2010թ., էջ 8

1915թ. հուլիսին, երբ ռուսական բանակը Վանից բռնեց նահանջի ուղին, Արամը հանդես բերելով ազգային պետական հայրենասիրություն, պատասխանատվություն և պարտքի բարձր զգացումով իր ժողովրդի հաբդեպ, վճռեականապես դեմ արտահայտվեց գաղթին՝ այն համարելով կործանարար հայության համար և ընտրեց դիմադրության կազմակերպման դժվարին ուղին:

Արամին էր վստահել դասալքության դեմ պայքարի ղեկավարությունը:

Ինչպես Վան-Վասպուրականում, այնպես էլ Երևանում գործելով բացառիկ պայմաններում, Արամը շատ Արագ դարձավ կենտրոնական դեմք, իր ուժեղ ու նախաձեռնող բնավորության, սրամիտ կեցվածքի, հավասարակշիռ մոտեցումների շնորհիվ նա հասավ հասարակության հետ միասնության ապահովմանը: Այդ է պատճառը, որ հռչակվեց Երևանի ղեկտատոր:

1918թ. մայիսին Հայաստանի հանրապետության ստեղծմանը մեծապես պարտական ենք Արամին և ամենևին պատահական չէ, որ միայն նա է արժանացել Հայաստանի Հանրապետության հիմնադիրի կոչմանը: Նա դրան հասավ ողջ հայ ժողովրդի և բազմաթիվ գործիչների գերմարդկային ջանքերի շնորհիվ, որոնց կարողացավ միավորել և նրանց գործունեությունը ծառայեցնել մեր նվիրական նպատակների⁴:

Չնայած Արամը նորանկախ հանրապետությունում չդարձավ վարչապետ, բայց ՀՀ անդրանիկ կառավարության մեջ նա ուներ բացառիկ դիրք՝ նրան էր վստահված միաժամանակ ներքին գործերի լուսավորության, հաղորդակցության, պարենավորման պաշտոնը:

Տարբեր գործիչներին աշխատանքի մեջ ընտրելու գործում Արամի մոտեցումների յուրահատուկ ձևը անկախ նրանց կուսակցական պատկանելությունից: Արամի այդ քայլով իշխանությունների հանդեպ ժողովրդական վստահությունը մեծացավ:https://youtu.be/RGf_Rgb1CVU

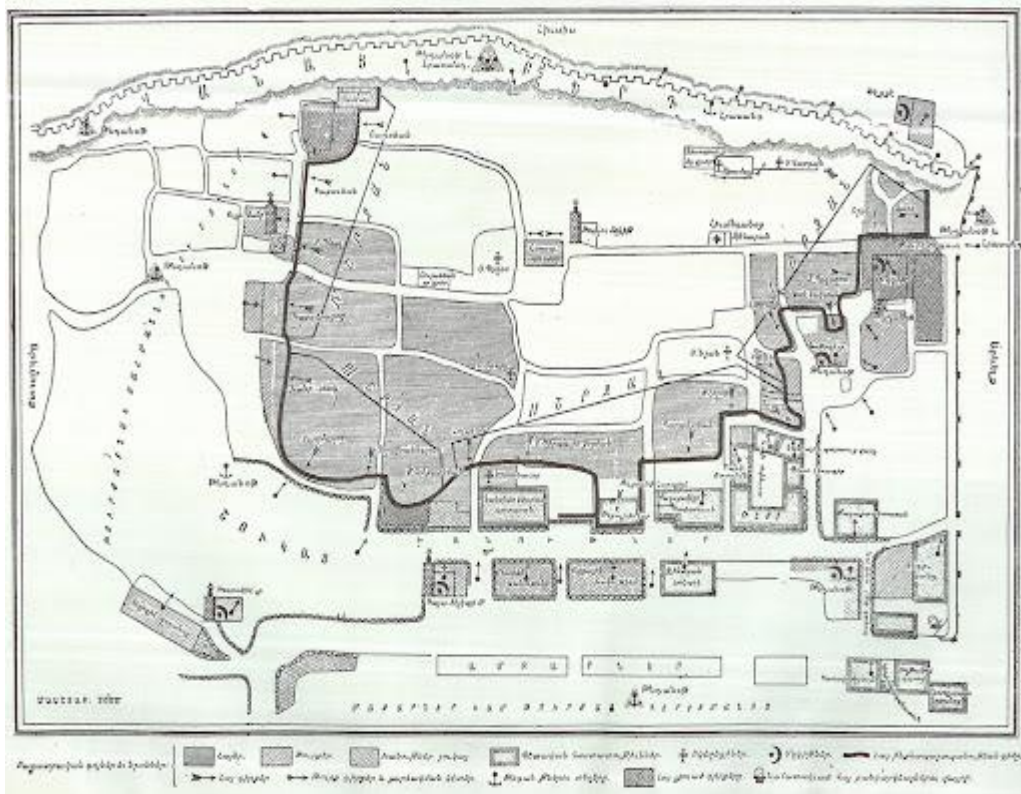
⁴ Տես Էդիկ Միսայան, «Արամ Մանուկյանի պետական գործունեությունը», Երևան 2010թ., Էջ 17

Արամ Մանուկյանը Վանի 1915թ. հերոսական ինքնապաշտպանության կազմակերպիչ և ղեկավար

Թուրքական իշխանությունները, օգտվելով սկսված պատերազմի ընձեռած հնարավորությունից, որոշեցին իրականացնել իրենց հրեշավոր ծրագիրը՝ բնաջնջելու միջոցով լուծել հայկական հարցը: Այնպես որ, Հայոց ցեղասպանությունը նախորոք մտածված, մանրամասն ծրագրավորված ու հատուկ այդ նպատակով ստեղծված պետական կառույցների կողմից իրականացվող քաղաքականություն էր, որին զոհ գնացին ավելի քան 1,5 միլ. անմեղ հայեր⁵:

Ստեղծված իրավիճակում հայությունը ոտքի ելավ ինքնապաշտպանվելու, թուրքական արնախում ոհմակին դիմագրավելու, սեփական պատիվն ու կյանքը փրկելու համար: Ցավոք շփոթված, հանկարծակի եկած, հիմնականում անզենք ու գլխատված ժողովուրդը չկարողացավ կազմակերպել համընդհանուր միասնական ինքնապաշտպանություն, ինչի հետևանքով Արևմտյան հայաստանի մեծ մասում տեղահանվեց ու անխնա կոտորվեց: Բայց մի շարք գավառներում, այնուամենայնիվ, հայ ժողովուրդը կարողացավ կազմակերպված ինքնապաշտպանվել և փրկվեց թուրքական յաթաղանի ամենակուլ երախից:

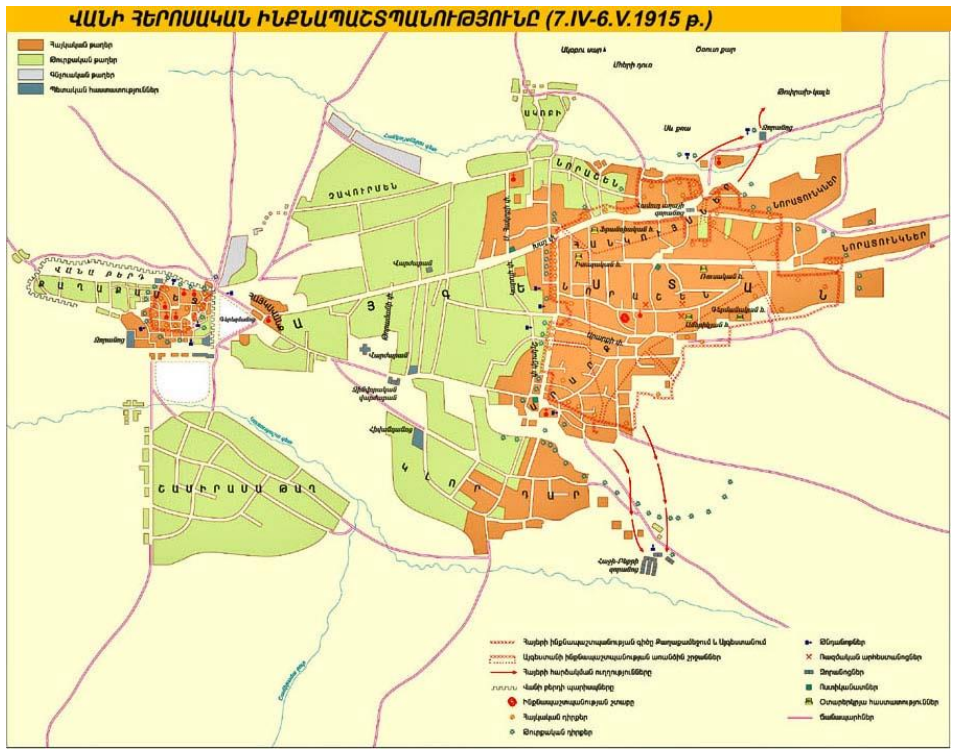
⁵ Տես Էդիկ Միևայան, «Արամ Մանուկյանի պետական գործունեությունը», Երևան 2010թ., էջ 18

Նկ. Վանի քաղաքամիջի ինքնապաշտպանության քարտեզ

Վստահորեն կարելի է պնդել, որ եթե հայ ազգային ազատագրական պայքարի բոլոր գործիչները 1908թ-ից հետո Արամի նման մտածեին, ձեռնամուխ լինեին արևմտահայությանն զինելու աշխատանքին, հայությունն այդքան դաժանորեն չէր ճաշակի ցեղասպանության սարսափները:

1915թ. ապրիլին, Վանի նորանշանակ կուսակալ Ջեդեթ բեյը հրամայում է քաղաքի հայկական թաղամասերը՝ Այգեստանն ու Քաղաքամեջը զորքերով շրջապատել ու սպառնում հաշվեհարդար տեսնել Վանի հայության հետ, Եթե նրանք չենթարկվեն ու չկատարեն Ջեդեթի հրամանները:

Ապրիլի 5-ին ստեղծվում է Վանի հայ ինքնապաշտպանության զինվորական մարմին, որի մեջ մտնում են ռամկավար Ա. Երկանյանը, Կ. Առաքելը, Բուլղարացի Գրիգորը, Փանոս Թերլեմեզյանը և Արամ Մանուկյանը:

Այգեստանը բաժանվում է յոթ ինքնապաշտպանական շրջանների՝ 79 դիրքով:

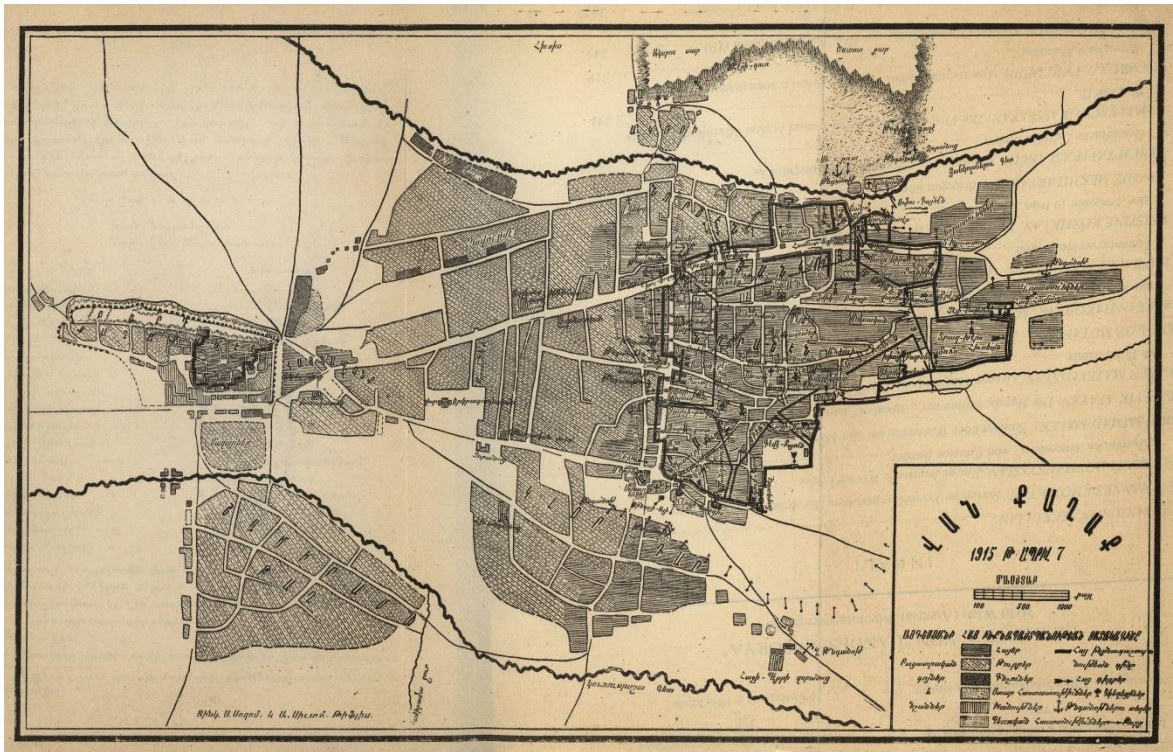
1915թ. Վանի հերոսական ինքնապաշտպանության մասին առկա են տարաբնույթ և իրարամերժ գնահատականներ: Սակայն հստակ է մի բան, որն ընդունում են բոլորը: Ինքնապաշտպանության ընդհանուր ղեկավարությունն իրականացրել է Արամ Մանուկյանը, նրան օժանդակել են բոլորը:

Պաշտպանությունն իրականացվել է գրեթե անթերի, որի արդյունքում փրկվել է Վան-Վասպուրական հայության ճնշող մեծամասնությունը: Վանի հերոսամարտը տևել է 1915թ. ապրիլի 6-ից մինչև մայիսի 3-ը, երբ Ջնդերը դիմեց փախուստի և Վան մտան հայ կամավորները:

Փաստենք.

- 1915թ. Վանի ապրիլյան հերոսամարտը, ինչպես նաև Մուսա լեռան հերոսական ինքնապաշտպանությունը, եզակի կռիվներից էին, որոնք տվեցին ցանկալի արդյունք:
- 1915թ. Վանի ինքնապաշտպանությունն ուներ 1896թ. հերոսամարտի ուսանելի և հուսադրող փորձը: 1896թ. շատ մասնակիցներ կռվում էին Վանի ինքնապաշտպանության ճամանակ:
- Վանի պաշտպանները ապավինեցին սեփական ուժին, թեև ակնկալվում էր նաև ռուսական բանակի օգնությունը:
- Վանում առկա էր կուսակցական համերաշխություն, բացակայում էր կուսակցամոլությունն ու դրա անցանկալի ազդեցությունը:
- Ինքնապաշտպանության ընդհանուր ղեկավարությունն իրականացնում էր Արամ Մանուկյանը:

Լինելով արևելահայ Արամ Մանուկյանը շատ շուտ ըմբռնեց արևմտահայության ցավը և ամենագլխավոր ինդիքը՝ ֆիզիկական գոյությունը պահպանելու և ազատությունն նվաճելու համար:

Նա գիտակցեց, որ պետք չէ վստահել մեծ տերությունների տված խոստումներից, այլ անհրաժեշտ է ապավինել սեփական բազկին: Արամը կողմնակից լինելով խաղաղ պայմաններում թուրքերի հետ խաղաղ գոյակցությանը՝ նա պահանջում էր աչալուրջ լինել: Նա դեմ էր կամավորական շարժմանը: Նրա կարծիքով դա գազազեցնում էր թուրքերին, որոնք առիթ էին փնտրում, ջարդերի միջոցով փակելու հայկական հարցը: Վճռական պահերին Արամը հեռու մնաց կուսակցությունից:

Արամ Մանուկյանը Վանի նահանգապետ

1915թ. մայիսի 7-ին Վանում հայկական նահանգապետության հիմնումը պատահական չէր:

Վան քաղաքում բուժօգնությունը կազմակերպելու համար ժամանում են բժիշկներ Արտաշես Բաբայանը և Համազասպ Օհանջանյանը: Վերջինս Արամի խնդրանքով, միաժամանակ անվճար, հանդիսանում էր դատական բժիշկ:

Նահանգապետարանն ուներ բազմաթիվ առաջնահերթ խնդիրներ.

1. Ազատագրված գավառներում և գավառակներում իշխանական մարմինների հիմնումը:
2. Գաղթականների տեղաբաշխումն իրենց բնակավայրերում:
3. Բնակչության բուժսպասարկման ապահովումը:
4. Գյուղատնտեսական աշխատանքների վերսկսումը:
5. Իրենց օջախները վերադարձած բնակչության կյանքի և գույքի ապահովումը:
6. Քրդերի և թուրքերի կողմից լքված բնակավայրերի, գույքի, անասունների և ցանքերի տնօրինման հետ կապված խնդիրների լուծումը:
7. Զենքի օրինականցման հետ կապված խնդիրների լուծումը:
8. Թուրք-քրդական հարձակումներից պաշտպանվելու հարցերը:
9. Ռուսական հրամանատարության հետ կապված խնդիրների լուծումը:
10. Ռուսական զորամասերի և հայ կամավորների պարենային ապահովումը:

Նահանգապետության մարմիններում ընդգրկվում են հասարակության բոլոր խավերի ներկայացուցիչները՝ անկախ սոցիալական ծագումից:

Վարազդատ Տերոյանը լինելով Արամ Մանուկյանի ժամանակակիցը նրան բնորոշել է որպես «Վանի հասարակական հսկա»⁶:

Պետք է նշել, որ նահանգապետությունը ստեղծվում է բացառիկ ծանր պայմաններում:

Ռուսական կառավարության վերաբերմունքը հայկական նահանգապետության նկատմամբ երկակի էր:

⁶ Տես Ռուբեն Սահակյան, «Արամ Մանուկյանը Վանի նահանգապետ», Երևան 2010թ, էջ 20

Ցավոք, հայկական իշխանությանը սպասվում էր տխուր վախճան: Կովկասյան 4-րդ կորպուսի զորամասերը հապճեպ՝ առանց որևէ լուրջ հիմքի, նահանջում են:

Վանի հայկական իշխանությանը վիճակված չէր շարունակել իր գործունեությունը: Դա պատճառաբանվում էր Օսմանյան գերակշիռ ուժերի լայնածավալ հարձակումով:

Հուլիսի 14-ին Ա. Մանուկյանը դիմում է գեներալ Նիկոլանին, խնդրելով քաղաքի պաշտպանության համար թողնել զենք, զինամթերք և հրետանի: Գեներալը Արամին հավաստիացնում է, որ ռուսական բանակը մտադրություն չունի նահանջել Վանից:

Ապարդյուն անցան Արամի ջանքերը քաղաքի պաշտպանությունը կազմակերպելու համար: : Խուճապը համակել էր բոլորին: Հուլիսի 18-ից 24-ը Վանն ամբողջությամբ դատարկվեց, ծանր կորուստներ ունեցան Բերկրիի ձորում, որտեղ սպանվեցին 10 հազարից ավելի հայեր:

Վանի հայկական իշխանությունը հայոց պետականության վերականգնման առաջին փորձն էր:

Վասպուրականի նահանգապետության փորձն ապարդյուն չանցավ: Այն օգտագործվեց Արամ Մանուկյանի կողմից, երբ նա 1917 թ. վերջին Երևանի Հայոց ազգային խորհրդի ղեկավարն էր, առաջին Հանրապետության տարին:

<https://youtu.be/pHW3LvVHT-8>

Արամ Մանուկյանը Հայաստանի առաջին հանրապետության հիմնադիր

Հայ ժողովրդի նշանավոր մշակութային, ռազմական, քաղաքական ու պետական գործիչների շարքում հայոց նորագույն պատմության մեջ իր կատարած դերով առանձնահատուկ տեղ է զբաղեցնում Արամ Մանուկյանը, որին դեռևս ժամանակակիցները անվանել են հանրապետության հիմնադիր, Արարատյան երկրի փրկիչ և այլն:

1917թ. վերջին ռուսական Կովկասյան ռազմաճակատի քայքայումը, որը սկսվել էր փետրվարյան հեղափոխությանը հաջորդած ամիսներին և խորացել հոկտեմբերյան հեղաշրջումից հետո, թուրքական ներխուժման վտանգի տակ դրեց Հայաստանի ոչ միայն Արևմտյան, այլև Արևելյան մասը: Դրությունը բարդանում էր նրանով, որ հայությունը իր բնօրրանում դեռևս չուներ կազմակերպված զինուժ և իշխանության իրապես գործող մարմիններ:

Եվ այսպես, որոնք էին Արամի մեծությունը բնութագրող հատկանիշները, որոնք պայմանավորեցին նրան Հանրապետության հիմնադիր կոչելու փաստը:

Առաջին կարևոր գիծը, Արամի մտածողության և գործունեության մասշտաբայնությունն է, բացառիկ շրջահայացությունը, առաջադրած ծրագրերի հեռանկարայնությունը, որի հիմքում ընկած էր իրադարձությունների ընթացքը կանխատեսելու նրա ունակությունը:

1917 թ. դեկտեմբերի 18-ին ժամանելով Երևան՝ Արամը կանխատեսելով հայ ժողովրդին սպառնացող վտանգը, առաջադրեց հայ ժողովրդի պաշտպանությանն ու ազատությանը միտված ծրագիրը: Նա գտնում էր, որ հայությունը միայնակ է, որ ոչ-ոք նրան օգնելու մտադրություն չունի, և նա պետք է հենվի իր ուժերի վրա:

Կարճ ժամանակ անց՝ 1918 թ. մարտի 28-ին նա էլ ավելի հստակեցրեց նշելով. «Ցոյց տանք աշխարհին, որ Հայը ազատ, անկախ ապրելու իրատևք ունի: Այժմ կամ երբեք»⁷:

Երկրորդ, անհրաժեշտ էր ձևավորել կանոնավոր զորք, որին հաջորդեց զորակոչի հայտարարությունը, 20-32 տարեկան բոլոր հայ զինապարտներին:

⁷ Տես Արմեն Ասրյան ԶՊՄՀ կյանքը և գործունեությունը, Երևան 2009թ. էջ 163

Հատուկ ուշադրություն դարձվեց զինվորների ընտանիքների նյութական ապահովությանը:

Ծավալվեց վճռական պայքար դասալիքների, գենք-գինամթերք, պետական գույք, հափշտակողների դեմ: Արամը հասավ այն արդյունքին, որ ժողովուրդը հավատաց սեփական ուժերին: Նրա ջանքերի շնորհիվ գործի լծվեցին ամենքը՝ անկախ կուսակցական հանգամանքից:

Ստեփան Շահումյանի ջանքերով ընդունվեց գաղտնի ծրագիր, որի առանքը հայ-բոլշևիկյան ճակատի ձևավորումն էր թուրքերի դեմ, որը չիրականացավ: Արամը համեստ էր, ազնիվ և անշահախնդիր: Ժողովուրդը սիրում և հարգում էր Արամին: Նա լավ էր հասկանում, որ միաժամանակ ոչնչի հասնել հնարավոր չէ. «Հերոսը ինքը ժողովուրդն է» - ասում էր Արամը:

Արամի ջանքերով ստեղծվեց 10-12 հազարանոց գորամիավորումներ:

Արամի մեծությունն ընդգծող գծերից մեկը իրադարձությունները կանխատեսելու ունակությունն էր: 1918թ. ապրիլին Կարսի անփառունակ անկման մեջ իրենց մեղքի բաժինն ունեին նաև Թիֆլիսի հայ քաղաքական ղեկավարները:

Թուրքական զորքերը մայիսի 15-ի գիշերը գրավեցին Ալեքսանդրապոլը, իսկ մայիսի 19-ին ներխուժեցին Արարատյան դաշտ: Նրանք մայիսի 20-ին գրավեցին Արաքս կայարանը, իսկ մայիսի 27-ին Սարդարապատ կայարանն ու գյուղը:

Ամբողջ սրությամբ դրվեց հայ ժողովրդի լինել-չլինելու հարցը: Մ. Միլիկյանը մի պահ այն աստիճան էր ընկճվել, որ զորքը կառավարելը համարում էր անհնար: Նազարբեկյանն Ազգային խորհրդին հաղորդում էր անհապաղ վերջնական հաշտություն, իսկ Վրացյանն այդ օրերի մասին հետագայում նշում էր, որ դիմադրությունը շատերին թվում էր անհնար և անիմաստ:

Այդ բախտորոշ օրերին առավելագույնս դրսևորվեցին Արամ Մանուկյան պետական գործչին բնորոշ այնպիսի գծեր, ինչպիսիք էին իրավիճակին չհամակերպվելն ու շրջապատին չենթարկվելը: Նա հանդիսացավ այն միակ գործիչը, որը կարողացավ խավարի, անորոշության և հուսալքության պայմաններում լուսավորել իր ժողովրդի պատմական ճանապարհը:

1918 թ. մայիսի 19-ին Արամը գեներալ Մ. Միլիկյանի հետ ունեցած գրույցում անընդունելի է համարում հետագա նահանջը: Արգելվեց քաղաքից հեռանալը:

Նա կարևորում էր ամենքին և ամենքին էլ գործի լծում: Կանայք և երեխաները պետք է տներից փամփուշտներ հավաքեին և ջուր հասցնեին ճակատում գտնվող զինվորներին: Նա ամենուր էր և ոգևորում էր զինվորներին: Նրա անմիջական ղեկավարությամբ սկսվեց պարտիզանական պայքար ծավալվեց Բաշ-Ապարանի ճակատամարտում: Դրոյի գլխավորությամբ թուրքերից մաքրեցին Բաշ-Ապարանը: Մայիսի 29-ին թուրքերը հեռացան Համամլուփց (Մայիտակ): Մայիսի 24-28-ը գեներալ Թ. Նազարբեկյանի ընդհանուր հրամանատարությամբ գործող 7000-անոց բանակը պարտության մատնեց թուրքական 10000-անոց բանակին:

Բաթումում թուրքական վերջնագիրն ընդունելուց հետո Ա. Ահարոնյանը Երևանի Հայոց ազգային խորհրդին հաղորդում էր. «... թեև փոքրիկ և աղքատ, բայց Ազատ Հայաստանի համար մենք պարտական ենք մեր զորքերի անձնագոհությանը: Որքան մեզ հայտնի է, գերմանացիները և թուրքերը Կովկասը բաժանում էին Վրաստանի և Ադրբեջանի, հայերին ապահովելով միայն ֆիզիկական գոյություն: Մեր զորքի դիմադրությունը նրանց հարկադրեց ճանաչել և Հայաստանը»⁸:

Վեհիր փաշան հայտարարում էր այն փաստը, որ հայ ժողովրդի դիմադրությունն իրենց հարկադրեց հաշվի նստել նրանց հետ:

ՀՀ անդրանիկ կառավարության մեջ Արամն ուներ բացառիկ դիրք, նրան էր վստահվել ներքին գործերի նախարարությունը, որի մեջ էին մտնում լուսավորության, հաղորդակցության, պարենավորման, խնամատարության լիազորությունները: Համալսարանական կրթության պակասը, ինչպես միշտ նրան չխանգարեց վարելու պետական խելամիտ ու նպատակային գործունեություն:

Արամը, առաջնորդվելով ազգային-պետական մտածողությամբ, դրսևորելով կազմակերպչական տաղանդ:

Հայաստանի առաջին հանրապետության ստեղծման, ապա նաև նրա հիմքերի ամրապնդման գործում ունեցած առաջնակարգ և վիթխարի ներդրման համար է, որ Արամ Մանուկյանն արժանացավ Հանրապետության հիմնադրի պատվանվանը:

⁸ Տես Արմեն Ասրյան , «Արամ Մանուկյանի պետական գործունեությունը», Երևան 2010թ. , էջ 165

Արամ Մանուկյանի գործունեությունը Հայաստանի առաջին հանրապետության տարիներին

Առաջին հայացքից թվում է, թե Արամի գործունեության վերջին շրջանն արտաքուստ չունի այն գրավչությունն ու հերոսականությունը: Արամի գործունեությունը Հայաստանի առաջին հանրապետության շրջանում բաժանվում է երեք փուլերի.

- 1) Հանրապետության հռչակումից հետո մինչև առնվազն 1918 թ. հուլիսի 24-ը, երբ հրապարակվեց Հայոց ազգային խորհրդի հայտարարությունը ՀՀ կառավարության կազմի մասին:
- 2) 1918 թ. հուլիսի 26-ից, երբ Արամը ստանձնեց ներքին գործերի նախարարի պաշտոնը, մինչև նոյեմբերի 6-ը՝ Հ. Քաջազնունու կողմից Երկրորդ՝ կոալիցիոն կառավարության ստեղծումը:
- 3) 1918 թ. նոյեմբերի 6-ից մինչև իր մահն ընկած ժամանակահատվածը՝ թեև կյանքի վերջին ամսում նա գամված էր մահճին, գրեթե կտրված էր պետական գործերից:

Առաջին շրջանում Արամ Մանուկյանը, իր ձեռքում էր կենտրոնացրել երկրի գործադիր իշխանությունը: Քաջազնունու գլխավորած կառավարության մեջ զբաղեցնելով ներքին գործերի նախարարի պաշտոնը, Արամն, ըստ էության, Երկրի ամենաազդեցիկ դեմքն էր: Նրա իրավասություններն իրականում ավելի մեծ էին:

Ուշագրավ է, որ Հ. Քաջազնունու կառավարության մեջ Արամ Մանուկյանն իր կրթական ցենզով ամենից ցածրն էր: Նա միակն էր, որ չունեի համալսարանական կամ զինվորական բարձրագույն կրթություն: Բայց նաև քննադատողները խոստովանել էին, որ կառավարության նիստերում «հաճախ իշխում էին Արամի մտքերը»:

Բազմազան ու բազմաբնույթ են Արամի քայլերը ներքին գործերի նախարարի պաշտոնում: Չնայած երկրում տիրող իրավիճակի ծանրությանը՝ Արամ Մանուկյանը շատ-շատերից ա վելի լավ էր հասկանում մեր ժողովրդի համար Հայաստանի անկախության հռչակման մեծ խորհուրդը:

Պաշտոնի բերումով Արամը նաև իր ներդրումն ունեցավ երկրում պարենային ճգնաժամն ինչ որ չափով մեղմելու և սովի դեմ պայքարելու գործում:

Պատերազմում Թուրքիայի կրած պարտությունը նոր հեռանկարներ էր բացում սովից, խոլերայից ու բժավոր տիֆից գալարվող նորաստեղծ հանրապետության համար: Բժավոր տիֆը անժամանակ կտրեց նրա կյանքի թելը: Արամի մահը, իրոք, ծանր կորուստ էր հանրապետության և ժողովրդի համար:

Որպես ամփոփում, հավելենք, որ Արամ Մանուկյան պետական գործիչն ու մարդը, անշուշտ, ֆետիշ չէր:

Միշտ չէ, որ բոլորի կողմից միանշանակ ընդունելի էին նրա կայացրած որոշումները: Հաճախ դրանք կտրուկ ու ցավագին էին: Նրա վճիռները թելադրված էին ոչ թե անձնական, այլ՝ ազգային ու պետական շահով:

Եզրակացություն

Աշխարհի տարբեր ժողովուրդներ, այդ թվում հայ ժողովրդի պատմության բեկումնային պահերին հայտնվել են անհայտներ, որոնք վճռական ազդեցություն են ունեցել իրադարձությունների ընթացքի վրա և իրենց կամային որոշումների ու քայլերի միջոցով պատմության զարգացմանը հաղորդել են այլ ընթացք, քան այն կարող էր ունենալ, և դրանով իսկ դարձել են պատմակերտ գործիչներ: Հայոց նոր պատմության մեջ այդպիսի անհատականություն է Հայաստանի Հանրապետության հիմնադիր Արամ Մանուկյանը:

Նման պնդումը մեզ ամենևին էլ չի տանում դեպի անհատապաշտություն և այն Արամի անհատականության գերազնահատում չէ: Որովհետև, երբ դիտարկում ենք նրա գործունեությանը ժամանակի իրադարձությունների համապատկերի, այլ գործիչների գործունեության ու վարքագծի հետ համեմատությունների համապատկերի հիման վրա, ապա ակնհայտ է դառնում Արամի հսկայական անհատական ներդրումը մեր ժողովրդի պատմության համար վճռական ժամանակաշրջանում, երբ լուծվում էր պետություն հիմնելու և պետության սուբյեկտ դառնալու ճակատագրական հարցը:

Ուստի մեր համոզմամբ՝ Արամ Մանուկյանը Պատմակերտ գործիչ է, և դա հաստատում է նրա գործունեությամբ, իրադարձությունների ընթացքի վրա մեծ ազդեցությամբ, ամենից առաջ՝ 1918թ. ունեցած վիթխարի դերակատարությամբ:

Հաճախ մեր խոսքը վերաբերվում է օտարազգի անհատների պատմակերտ սերին, մենք շատ հանգիստ, առանց որևէ առարկության ընդունում ենք դա իբրև ճշմարտություն, իսկ երբ խոսքը գնում է մեր մեծերի մասին, փորձում ենք նսեմացնել նրանց դերը: Կարիք չկա խոսել նրանց արժևորելուց դա անհեթեթ է և վնասակար:

Ի վերջո բոլորիս համար մշտապես պետք է լսելի լինեն Նիկոլ Աղբալյանի հետևյալ խոսքերը.<<Երբ գիշերը գա, մտնեք ձեր հոգու սենյակը, խոսեք ձեր խղճի հետ և ասեք, արդյո՞ք աշխատել եք հայ ժողովրդի համար այնպես, ինչպես Արամը, եղե՞լ եք այնքան անձնագոհ, որքան Արամը, տվե՞լ եք ձեր ամբողջ կյանքը հայ ժողովրդին, ինչպես Արամը...>>

Միայն այդ կերպ մտածելով ու գործելով կարելի է ներկայիս հանրապետությունը վերածել մեր ողջ ժողովրդի համար ընդունելի ու պաշտելի պետության և հասնել նրա ամրապնդմանն ու հզորացմանը:

Գրականության ցանկ

1. Արմեն Ասրյան «Արամ մանուկյանի կյանքը և գործունեությունը», Երևան 2009թ.
2. Էդիկ Մինասյան «Արամ Մանուկյանի պետական գործունեությունը» Երևան 2010թ
3. Ռուբեն Սահակյան «Արամ մանուկյանը Վանի նահանգապետ» Երևան 2010թ :